

ПРИЗНАЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

*О.А. Кальниченко,
Н.М. Кальниченко**

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків

**Харківський національний автомобільно–дорожній університет, м. Харків*

У статті розглядаються завдання історії перекладознавства: ознайомлення через історію новачків, історичні знання з предмету як частина освіти науковця, як засіб оцінювання нової гіпотези, як засіб стріяння єдності комплексної дисципліни та як засіб захисту від непомірних тверджень з точки зору новизни.

***Ключові слова:** перекладознавство, історія, гіпотеза про унікальні мовні одиниці, функції історії перекладацької думки.*

Навіщо вивчати історію перекладацької думки? Або в чому полягає функція історіографії перекладацької думки (чи вужче – історіографії перекладознавства)? Дивна річ: в літературі відповіді на ці питання ми не знайшли і тому пропонуємо власні міркування з цього приводу. Звісно, у спробі відповісти на ці питання нам в пригоді стали історіографії лінгвістики, соціології та математики.

1) Найочевидніше призначення історії перекладознавства полягає **в ознайомленні студентів з перекладознавством через його історію**, адже теорія перекладу – це та ж історія перекладознавства, але очищена від проявів суб'єктивного чинника та систематизована на об'єктивних засадах, а історія перекладознавства – це персоніфікована та драматизована теорія перекладу, в якій кожне наукове поняття та теоретичне положення містить ярлик, де вказані особи, дати та конкретні обставини, пов'язані з їхньою появою в науці. Це найкращий спосіб ґрунтовно ознайомити новачків з предметом перекладознавства, з міркуваннями щодо об'єкту його дослідження, з методами та концепціями, що складають основу його інструментарію. Викладач теорії перекладу зобов'язаний усвідомлювати, що студент та аспірант повинні мати серйозні знання того спадку, який надихає поточну дослідницьку діяльність. І як вказував В.І. Вернадський, «необхідно час від часу переробляти історію науки, знову історично поринати в минувшину, тому що завдяки розвитку сучасного знання в минулому набуває ваги одне та втрачає інше. Кожне покоління науковців шукає і знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу. Рухаючись уперед, наука не лише створює нове, але й неминуче переоцінює старе, пережите» [1, с.3]. На підтримку цієї думки наведемо слова відомого популяризатора науки Аїзека Азімова: «Наука набуває реального значення, коли її розглядають не як абстрактну данність, а як підсумок діяльності усіх поколінь – і теперішнього, і тих, кого вже нема. Жодне наукове твердження, жодне спостереження, жодна ідея не існують самі по собі. Всяка ідея є результатом зусиль, які хтось доклав, і, доки ви не дізнаєтесь, хто ця людина була, в якій країні вона працювала, що вона вважала за істину, а що за хибну думку, доки ви не дізнаєтесь всього цього, ви не зможете по–справжньому зрозуміти ту чи іншу тезу чи факт, ту чи іншу ідею» [2].

Слід вказати також на можливість, навіть необхідність, кількох різновидів історії перекладу з огляду на їхнього адресата: 1) орієнтованої на широкий загаль (навчальні підручники та посібники для студентської аудиторії та культурно–просвітницькі науково–популярні твори з історії перекладу для широких кіл), що зберігали б найцінніші набування попередніх поколінь перекладознавців, а з другого боку, слід визнати потребу в монографічних історіях перекладу/ перекладознавства/ перекладачів, орієнтованих на фахівця, де потребується новизна підходів, їх оригінальність та суб'єктивність. Однак, як саме представляти результати досліджень

з історії перекладу майбутнім перекладачам, «яким цей велетенський корпус знань може видатися складним, неприступним і, навіть, нерелевантним» [3, с.9], все ще досі дуже мало обговорювалося.

2) Історичні знання з предмету є **частиною освіти науковця**, що надає практикуючому перекладознавцю матеріали для набуття знань щодо розвитку його галузі науки. Саме ці знання мають суттєво відрізнити науковця від ненауковця. Науковець має знати походження методів, які він використовує, та їхні обмеження, «бо для сучасного розуміння наукової дисципліни важливим є занурення в минуле» [3, с.12]. Історія перекладознавства демонструє, що дослідження перекладу розвиваються шляхом запозичення час від часу моделей з інших дисциплін, моделей, які покликані сприяти новим способам розгляду перекладу [4]. Першим поштовхом до сучасних досліджень з перекладу, наприклад, стало використання при вивченні перекладу концепцій мовознавства. Іншими галузями знань, чії моделі були використані, стали теорії систем, соціолінгвістика, теорія дискурсу та культурологія; прикладами конкретніших або вужчих концепцій є розроблена Андре Лефевром концепція переписування [5], яка включає до свого складу переклад як предмет дослідження, та використання постколоніальної теорії, як засобу дослідження певних перекладацьких ситуацій.

Інакше кажучи, наявність у перекладознавстві бази у вигляді історичних знань є корисною для зрілості дисципліни. Історичні знання здатні зекономити час та зусилля і можуть продемонструвати, що суворе дотримання якоїсь даної системи поглядів може привести до грубої помилки та що прийняття теорії з посиланням на авторитет може, фактично, стати гальмом на шляху розвитку дисципліни.

3) Історичні знання це – **засіб оцінки нових гіпотез**. Історіографія, яка дає науковцю можливість погляду на відстанні та під новим кутом, дозволить йому відокремити істотні досягнення в межах дисципліни від недостатньо підкріплених теорій та від необгрунтованих тверджень. Знання історії дисципліни здатне утримати перекладознавця–практика від догматичності в теорії перекладу і сприятиме прийняттю різноманітних точок зору. Отже, історія перекладознавства – це «терапевтична дисципліна».

За останні 35 років завдяки дескриптивному дослідженню перекладу накопичено велику кількість даних, які демонструють, що явища перекладу, якщо їх розглянути під кутом історії, ставлять під сумнів більшість теоретико–прескриптивних моделей перекладу, які створювалися заради навчальних інструкцій у цій царині, а часом і йдуть в розріз з ними. Адже в галузі склалася така ситуація, що викладачі не вчать якими переклади є чи були в минулому, а якими вони *мають* за нинішніх часів бути, відбиваючи внесок в прийняті підходи домінуючих (комерційних, урядових тощо) впливів сучасної (Західної, глобальної) культури [4].

4) Історичні знання також здатні **сприяти єдності** нашої комплексної дисципліни. Сама історія перекладацької думки на тлі зростання спеціалізації перекладознавчих досліджень служить інтегруючим чинником. Як стверджував Л. Д'юльст «Історія фактично єдиний засіб, за допомогою якого перекладознавство може досягти певної міри зв'язності шляхом демонстрації того, як різні традиції думки та діяльності по суті є подібними чи взаємопов'язаними, шляхом поєднання минулого з сучасним» [6].

Якщо оглянутися на дослідження перекладу за минулі п'ятдесят років, то підходи, що часом характеризувалися як протилежні, можуть бути розглянуті не як антитетичні, а як такі, що у спробі визначення перекладу доповнюють один одного, підступаючи до спільного завдання з різних боків. Так, у ранніх дослідженнях перекладу науковці зосереджувалися на мовних аспектах перекладу, вивчаючи його природу відносно мови та мовознавства. Саме тому вони розглядали мовну асиметрію та анізоморфізм (втрати та набутки при перекладі з однієї мови іншою) між мовними системами; специфіку значення, що обумовлена мовою, як чинник перекладу; характер комунікації загалом та його відношення до обмежень перекладу

тощо. Аналогічним чином літературознавчі підходи до перекладу склали іншу групу спроб дати визначення перекладу, сконцентрувавшись на характеристиках, що стосуються питань художньої літератури, та на питаннях, що виникали у зв'язку з перекладом складних та великих текстів, а також їхніми інтертекстами та контекстами. Отже, в межах цього підходу досліджувалися питання: як переклади формуються та визначаються характером літератури; до яких практик перекладачі звертаються при передачі текстів різних типів, жанрів, художньої форми; як тексти співвідносяться з літературною традицією; як тексти співвідносяться із своїми контекстами. Ще одна група науковців прагнула визначити переклад, зосередившись на вивченні аспектів перекладу, пов'язаних з культурою. Незабаром стало зрозумілим, що явище перекладу неможливо визначити лише в поняттях мови чи типу тексту, а необхідно зважати також і на культуру. Такі підходи не можна повністю відділити ні від лінгвістичного, ні від літературознавчого підходів, бо мова є центральною для розбудови всякої культури, а література, у свою чергу, вкорінена і в мову, і в культуру. Спроби продемонструвати та визначити те, як переклад включається в найширшу структуру культури, та як обумовлюється нею, породили групу підходів до перекладу, що стали відомі як теорії систем (*systems theory*), поворот до культури (*cultural turn*) і, нещодавно, поворот до питань влади (*power turn*) [7]. Так само й найбільш «спеціалізовані» підходи до перекладу добре підходять до цієї групи, включаючи дослідження на теми «переклад та стать» (гендерні дослідження перекладу) та «переклад в постколоніальному контексті». Нерідко в деяких працях з нашої дисципліни аспект, що спрямований на визначення перекладу, загороджується прескриптивною упаковкою результатів, що зазвичай глибинно пов'язано з педагогічною орієнтацією дослідників. Проте, як пише Марія Тимочко, «якщо ми менше будемо розглядати такі дослідницькі школи як протилежні, а більше як такі, що беруть участь у русі до істини через дискусії про природу перекладу, менше як такі, що притримуються щодо перекладу антагоністичних позицій, а більшою мірою як союзників у загальній справі у спробах визначення перекладу, тим стане легше зрозуміти історію вивчення перекладу, а також визначити місце різних сучасних наукових шкіл, що походять від цих ранніх зусиль» [4]. Результатом цього, зрозуміло, є те, що назвали «an interdisciplinary» (міждисциплінарний підхід) [8].

5) Історичні знання ведуть, так би мовити, якщо скористатися висловом Пола Гарвіна [9, с.11], «до стриманості» в перекладознавчій теорії: **історія перекладацької думки має служити захистом проти непомірних тверджень** з точки зору новизни, оригінальності, визначного наукового досягнення, революційного перевороту в наших (пере)відкриттях, і таким чином, вести до менш полемічного різновиду наукового дискурсу. Теоретики перекладу мають прийняти загальну справедливість часто цитованого висловлювання Гете: «Всяка розумна думка вже приходила комусь в голову, треба лише постаратися ще раз до неї прийти», адже основні факти про природу перекладу давно вже визнавалися нашими попередниками і велике завдання, що залишається, це заново відкрити їх, в нашому власному світлі розуміння речей та під кутом сьогоdnішніх завдань та поглядів.

Для прикладу того, як слова автора з іншої культури, що давно пішов від нас, можуть підтвердити нову гіпотезу, давайте розглянемо наступний приклад.

Перекладознавці здавна цікавляться таким явищем як «лакуна», «безеквівалентна лексика», «реалія», «екзотична лексика» тощо, що позначають семантичну прогалину чи лексичний пробіл, тобто відсутність у носія цільової мови можливості висловити окремим словом чи словосполученням поняття, яке лексично зафіксоване в мові джерельній. Явище, протилежне поняттю «лакун», а саме коли йдеться про відсутність аналога не в цільовій мові, а в мові джерельній, однак лише нещодавно привернуло увагу дослідників.

У контексті дослідження універсалій перекладу фінська дослідниця Соня Тіркконен–Кондіт 2002 року висунула «гіпотезу про унікальні мовні одиниці» (*unique items hypothesis*), у якій стверджується, що характерні для цільової мови

елементи, які не мають відповідників у джерельній мові, матимуть тенденцію у перекладених текстах бути недопредставленими, порівняно з наявністю цих елементів у паралельних неперекладних текстах, тобто текстах тієї ж самої тематичної та жанрової належності, які відразу створила цільова мова, оскільки унікальні елементи, за словами дослідниці, *«не напрошуються з легкістю як відповідники у перекладі»* [10, с.177–178].

Проте першим до цього явища, вочевидь, привернув увагу великий український перекладач Микола Лукаш у доповіді «Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову» [11], з якою він виступив на республіканській нараді перекладачів у Києві 16–18 лютого 1956 року, за тиждень до виступу Микити Хрущова на XX з'їзді КПРС з викриттям злочинів сталінізму. (Опублікована Борисом Черняковим за стенограмами). Лукаш не просто привертає увагу до цього явища, але й наводить перелік преферентних засобів висловлювання, широко притаманних українській мові, хоч їх майже не побачиш у наших перекладах у зв'язку з мовною асиметрією. Бо, на слухну думку корифея українського перекладу, перекладацький жаргон характеризується не так тим, що в цьому жаргоні є, як тим, чого в перекладах немає. «Там немає низки слів, зворотів, характерних для української мови» [11, с.582]. Цей перелік відсутніх у перекладах зворотів та слів, що його він отримав у результаті порівняльного аналізу понад сотні перекладів, має надзвичайно важливе прикладне значення, і, на нашу думку, кожен майбутній перекладач українською мовою має з ним бути ознайомлений. Лукаш писав, що в перекладах ви не побачите такого слова, як *«аж»*, або такої форми – *«поперескакували»*, *«порозсідалися»*; бояться у нас вживати і здрібнілих форм імен, щоб не було сюсюкання; немає таких виразів *«страшнющий»*, *«бруднющий»* (а буде *«невимовно страшний»*, *«диявольськи брудний»*); у перекладах недостатньо вживаються характерні для української мови еліпси, а також такі притаманні українській мові слова, як присвійні прикметники (батьків, материн тощо); в перекладах забувають про можливість вираження обставини способу дії *«подвійними дієсловами»* (*«музика тужить–грає»*); ніколи не зустрінеш у перекладі *«на обличчі у нього»*, а тільки *«на його обличчі»*; рідко зустрінеш такі слова, як *«догрався»*, *«дожартувався»*. А як ми відповідаємо ствердженням на запитання співрозмовника? Перекладачі знають тільки слово *«так»*, а краще *«Ти ходив у театр?»* – *«Ходив»*. Тобто часто у перекладах не вживається типове у таких випадках повторення, і тому *«не відчуваш живої розмовної мови, її інтонацій»*. [11, с.580].

Одним словом, у перекладах немає всього багатства синоніміки, береться тільки те, що лежить на поверхні, а треба використовувати всі багатства народної мови, треба при перекладі спиратися на мовну традицію, але не обмежуватися нею. Саме ці принципи Микола Лукаш і проніс через усю власну творчість. Саме цих принципів і слід навчати майбутніх перекладачів. А якщо до того ж на заняттях експліцитно привертати увагу студентів до зазначених *«унікальних одиниць»*, що зазвичай недопредставлені в перекладах, то ми тим самим заохотимо майбутніх перекладачів їх вживати.

У 1920–і роки дослідники перекладу в Україні осмислювали це явище в поняттях дуже схожих до тих, які в західноєвропейському перекладознавстві стали обговорюватися лише недавно (прикладом можуть служити дослідження Миколою Зеровим перекладів як невід'ємної складової національної літератури та їх роль у націєтворенні [12]; публікація Володимира Державина [13] про функції мови та види перекладу; перше дослідження автоперекладу Олександром Фінкелем [14]; питання влади та перекладу у передмові Івана Кулика [15]. Якби представники мейнстрімового (часто англomовного) перекладознавства знали інші національні традиції краще, вони були б стриманіші у своїх твердженнях і зекономили б час та зусилля у спільній справі – намаганнях визначення перекладу.

НАЗНАЧЕНИЕ ИСТОРИИ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

А.А. Кальниченко, Н.Н. Кальниченко

В статье рассматриваются следующие функции истории переводоведения: знакомство новичков с дисциплиной через историю, исторические знания как часть образования ученого, как средство оценивания новых гипотез, как средство, способствующее единству комплексной дисциплины и защите от непомерных утверждений с точки зрения новизны.

Ключевые слова: переводоведение, история, гипотеза об уникальных языковых единицах, функции истории переводческой мысли.

JOBS OF TRANSLATION STUDIES HISTORY

О.А. Kalnychenko, N.M. Kalnychenko

The paper discusses the following aims of Translation Studies History: introduction to the field of Translation Studies through its history; historical knowledge of the subject as a part of a scholar's education; as means of evaluating new hypotheses; as leading to moderation in translation theory and as furthering unity within a complex subject.

Key words: translation studies, history, unique items hypothesis, translation thought history functions.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

5. Вернадский В.И. Из истории идей / В.И. Вернадский // Русская мысль. – 1912. – №10. – С. 123–138.
6. Asimov, Isaac. Adding A Dimension: Essays on the History of Science / Isaac Asimov. – N.Y.: Doubleday & Company, 1964. – 202p.
7. Woodsworth, Judith. Teaching the History of Translation/ Judith Woodsworth // C.Dollerup; V.Appel (eds.). Teaching Translation and Interpreting 3: New Horizons. Papers from the Third Language International Conference. – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1996. – P. 9–18.
8. Tymoczko, Maria. Trajectories of Research in Translation Studies / Maria Tymoczko // Meta. – 2005. – Vol.50, #4. – P. 1082–1097.
9. Lefevre, André. Translation, rewriting, and the manipulation of literary fame / André Lefevre. – London: Routledge, 1992. – 185 p.
10. D'hulst, Lieven Enseigner la traductologie: pour qui et à quelles fins? / Lieven D'hulst // Meta. – 1994. – Vol.39, #1. – P. 8–14.
11. Hermans, Theo. Translation in Systems. Descriptive and Systemic Approaches Explained / Theo Hermans. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1999. – 144 p.
12. Snell–Hornby, Mary. Translation Studies: An Integrated Approach / Mary Snell–Hornby. – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1988. – 163 p.
13. Koerner E.F.K. Essays in the history of linguistics / E.F.K. Koerner. – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2004. – 271 p.
14. Tirkkonen–Condit, Sonja. Translationese – a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language/ Sonja Tirkkonen–Condit // Target. – 2002. – 14 (2). – P. 207–220.
15. Лукаш Микола. Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову (співдоповідь Миколи Лукаша на спілці письменників України у 1956 р.) / Микола Лукаш // Протей: перекладацький альманах. Випуск 2. – Х.: Видавництво НУА, 2009. – С. 560–594.
16. Зеров М.К. Нове українське письменство: Історичний нарис. Випуск перший / М.К. Зеров. – К.: Слово, 1924. – 135 с.
17. Державін В. Проблема віршованого перекладу / В. Державін // Плужанин. – 1927. – № 9/10. – С. 44–51.
18. Фінкель О.М. Г.Ф. Квітка – перекладач власних творів / О.М. Фінкель // Квітка–Основ'яненко: зб. на 150–річчя народження. – Х., 1929. – С. 107–132.
19. Кулик Іван. Сучасна поезія Північної Америки : [Передмова] / Іван Кулик // Кулик Іван. Антологія американської поезії 1855–1925 / Іван Кулик. – Х.: ДВУ, 1928. – С. 9–38.

Надійшла до редакції 8 листопада 2010 р.